

Univerzita Karlova v Praze
Fakulta humanitních studií
BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Kamila Štanclová

**Vliv postavení ženy ve společnosti na vývoj
módy v českých zemích od počátků ženské
společenské aktivity do 30. let 20. století**

Vedoucí bakalářské práce: Mgr. Aleš Svoboda

2009

Ráda bych poděkovala svému školiteli, Mgr. Aleši Svobodovi, jehož připomínky, nápady a podněty mi při psaní práce velice pomohly.

Prohlašuji, že jsem svou bakalářskou práci napsala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů. Souhlasím se zapůjčováním práce a s jejím zveřejňováním.

V Praze dne 20. 2. 2009

Kamila Štanclová

Obsah

1	Úvod.....	4
2	Česká žena v druhé polovině 19. století.....	6
2.1	Počátky společenské aktivity českých žen.....	6
2.2	Česká móda v 2.polovině 19. století	10
3	Česká žena na přelomu století.....	14
3.1	Postavení české ženy ve společnosti v předvečer první světové války.....	14
3.2	Česká móda od přelomu století do počátku první světové války	17
4	První světová válka	19
4.1	Žena za první světové války	19
4.2	Móda první světové války	21
5	První republika	22
5.1	Postavení ženy v První republice.....	22
5.2	Elegance První republiky	26
6	Závěr	30
7	Literatura	33
8	Internetové zdroje	34
9	Obrazová část	35

1 Úvod

Způsob odívání je v každé historické situaci spolehlivým indikátorem společenského dění. Reaguje na politickou atmosféru, na hospodářskou prosperitu či úpadek, souvisí s kulturními a uměleckými proudy, odpovídá dobovému způsobu života i požadavkům zdravotní a hygieny, podléhá diktátu světových módních trendů. Souvisí také s postavením ženy ve společnosti. A právě na to se chci ve své práci zaměřit.

Budu se zabývat českými zeměmi v období od 2. poloviny 19. století do 30. let století 20. Tedy obdobím, v němž je možno zaznamenat první projevy emancipačních tendencí žen, postupné rozšiřování masové základny emancipačního hnutí, dílčí úspěchy, které postupně zlepšují společenské postavení ženy, dále uznání rovnoprávnosti ústavou roku 1920 a následně krátce poté rozčarování a pomyslný pád z vytouženého vrcholu dolů v souvislosti s hospodářskou krizí a s politickým vývojem v Německu. Zdá se mi, že toto období, přestože relativně krátké, je, co se rychlosti změny společenského postavení žen týče, bohaté a bude tak dobře sloužit našemu účelu.

Svou práci jsem rozčlenila do čtyř částí, které se zabývají ženou v druhé polovině 19. století, na přelomu století, za první světové války a v První republice. Kapitoly jsou dále rozděleny na dvě podkapitoly. V první podkapitole se vždy věnuji postavení ženy ve společnosti v té které době. Snažím se ho ukázat na pozadí vývoje emancipačního hnutí a též v souvislosti s proměnou právních norem. Podkapitola druhá je pak zaměřena na konkrétní podobu módy ve sledovaném časovém úseku. Pokouším se zde představit i jakési kulturně-sociální podhoubí, z něhož móda vyrůstá. Nastiňuji také základní charakteristiku uměleckých stylů, jež danému období vévodí, a snažím se zevrubně popsat i převládající životní styl té doby. Rozbořím všech těchto aspektů chci nalézt odpověď na otázku, zda je postavení ženy

ve společnosti možno pokládat za jeden z mnoha vlivů, které působí na vývoj módy. A pokud ano, do jaké míry je tento vliv relevantní.

Myslím, že je namístě, abych v úvodu zdůraznila, že móda má vedle funkce účelnosti, na kterou se ve své práci zaměřuji především, také funkci znakovou, která je neméně důležitá. Příkladem, který souvisí se sledovanou problematikou, je nošení kalhot emancipovanými ženami ve 20. letech 20. století. To je jistě pohodlnější a praktičtější, než nošení dlouhých sukní a spodniček. Zde se tedy ukazuje funkce účelnosti. Druhou stranou mince je ale stejně významná funkce znaková. Ženy, které nosí kalhoty, se totiž nejen cítí pohodlněji, ale zařazují se tak mezi ostatní podobně smýšlející ženy a zároveň se vymezují oproti ženám smýšlejícím tradičně. Znakovost módy však tentokrát zůstane vně okruhu našeho zájmu.

Ještě než se pustím do samotného výkladu, ráda bych upřesnila, v jakém významu budu používat termínu „móda“, který je pro text stěžejní a často se v něm vyskytuje. Toto slovo je totiž možno vyložit několika způsoby. Například jako „nevysvětlitelnou zálibu celých vrstev obyvatelstva, která postihuje formy každodenních předmětů, ale také chování a vyjadřování“¹ či jinak jako „dočasnou převahu nějakého charakteristického vkusu v určitém společenském prostředí, která se projevuje dílčími změnami vnějších kulturních forem s poměrnou společenskou závazností či v širším smyslu jako nestálou pomíjející oblibu, popularitu, založenou většinou na vnějším projevu...“² Já však budu termínu „móda“ užívat jednoduše ve smyslu „způsob odívání“.

¹ Pohribný, Arsen: *Malý labyrint výtvarného umění*, Praha: Státní nakladatelství dětské knihy 1968, s.230

² Procházka, Vladimír: *Příruční slovník naučný, III.díl*, Praha: Academia 1966, s.183

2 Česká žena v druhé polovině 19. století

2.1 Počátky společenské aktivity českých žen

Počátky společenské aktivity českých žen spadají do poloviny 19. století a mají spojitost s národnostním hnutím, v němž vlastenecky založené ženy podporovaly muže v prosazování českých zájmů. A jak vypadalo postavení ženy v této době? Na to nelze odpovědět jednoznačně, neboť se lišilo podle příslušnosti k různým sociálním vrstvám. Například „provdané ženy nižších sociálních vrstev byly nuceny pracovat vždy.“³ Pracovní vytížení většiny z nich bylo značné a výživa nedostatečná. Připojíme-li k tomu ještě mateřství, není se co divit, že v 19. století docházelo k velkým počtům úmrtí žen v plodném věku.⁴ My se ovšem budeme zabývat ženami, které pocházejí ze středních společenských vrstev, z prostředí měšťanské společnosti, neboť právě z tohoto prostředí vzešly snahy po ženské emancipaci.

Měšťanská dívka ze střední vrstvy měla po vchození obecné školy v podstatě dvě možnosti: vdát se a ekonomicky si tak zajistit budoucnost, či zůstat svobodná a žít se sama. A jaké bylo postavení měšťanské ženy, zvolila-li první možnost, tedy, provdala-li se? Žena byla na manželovi zcela závislá, ekonomicky i v dalších oblastech. Hlavní slovo měl ve všech rodinných záležitostech on. Úkolem ženy bylo udržovat teplo rodinného krbu, zajišťovat domácí štěstí, vytvářet příjemné zázemí pro potomky a především pak pro manžela. Zatímco manžel pracoval mimo domov a za svou práci pobíral plat, doménou ženinou byla domácnost, v níž často tvrdě pracovala, ovšem bez jakéhokoli nároku na plat. To význam její práce snižovalo jak v očích

³ Burešová, Jana: *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 2001, s.30

⁴ Podle práce Pavly Horské byla úmrtnost mužů v té době jen 75% úmrtnosti žen.

manžela, tak v očích jejích. Od ženy se očekávalo, že bude trpělivá, mírná, poddajná a jemná. Jejím důležitým úkolem byla i reprezentace manžela. Za tímto účelem (nikoli tedy za účelem životní seberealizace, profese, slávy, vydělávání peněz) se žena také vzdělávala. Za přirozené bylo považováno i její sebezapření ve jménu manžela a rodiny. Žena žila v podstatě izolovaná v domácnosti a měla omezený obecný rozhled a nízkou úroveň vědomostí. „Ženin život byl integrován do úzkého rámce rodinných problémů.“⁵ Byl to manžel, kdo měl přehled, kdo zprostředkoval styk s okolním světem, kdo byl aktivně zapojen do společnosti, kdo vydělával peníze a živil rodinu a kdo měl hlavní slovo při výchově dětí. A byl to také on, kdo měl právo na majetek a volební právo.⁶ Nerovně bylo nahlíženo i na otázku mužské a ženské sexuality. Zatímco mužská sexualita byla společností uznávána (tolerován byl i předmanželský pohlavní styk a nevěra byla posuzována mnohem benevolentněji), od žen byla naopak očekávána cudnost a sexuální zdrženlivost. Tato nerovnost byla zafixována i právně. Všeobecný občanský zákoník z roku 1811 byl základem občanského práva v Habsburské monarchii po celé 19. století až do jejího zániku. Podle tohoto zákoníku byla žena ve všem podřízena muži. Ten zodpovídal za výchovu a výživu dětí, spravoval majetek, zastupoval celou rodinu před úřady a soudy, mohl libovolně nakládat s ženiným věnem. Žena dle tohoto zákoníku nepatřila k zákonem nařízeným dědicům a v případě úmrtí manžela byla nucena přijmout zákonem stanoveného poručníka.

Pokud se žena neprovdala, zůstala v rodině a pomáhala zde ručními pracemi vylepšovat rodinný standard. Ovšem s nástupem levných továrních výrobků klesla potřeba jemných ženských prací a žena byla nucena hledat zaměstnání za plat. Manuální práce však byla z hlediska rodinné prestiže vyloučena. Zbývala tedy tzv. „vyšší“ povolání. Ovšem k těm ženám chyběla kvalifikace, neboť do vyšších a

⁵ Burešová, Jana: *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 2001, s.28.

⁶ Ovšem všeobecné, rovné, tajné a přímé volební právo pro muže bylo v zemích rakousko-uherské monarchie zavedeno až roku 1907.

praktických škol nechodily. Tato situace tedy mimo jiné vyvolala emancipační snahy žen o získání přístupu k vyššímu vzdělání.

Jak již bylo řečeno, vystupují v této době emancipačně ženy z kruhů vlastenecky cítící české inteligence. „Od počátku s rozvahou, vědomy si svého cíle, budily v ženách zájem o čínorodé skutky pro rozmach národního života, vedly je k samostatnosti na poli dívčího studia, humánních a tvůrčích zájmů, v obchodě i v řemesle.“⁷ Emancipace ženská byla tedy propojena s emancipací národní. Ženské pokrokové hnutí bylo orientováno na sociální záležitosti a podporu kultury a osvěty. Ideálem byla vzdělaná manželka, matka a hospodyně, která ve vlasteneckém duchu vychovávala i své potomky.

Předzvěstí ženského hnutí u nás byla činnost Magdaleny Dobromily Rettigové v první polovině 19. století. Rettigová sepsala řadu příběhů a románek pro ženy a dodnes známou kuchařku. Založila knihovnu pro ženy, pořádala čtenářské besídky a vyučovala dívky vařit a šít, což mělo ve své době zvláštní buditelský význam.

Významnou osobností byl pro vývoj emancipačního hnutí u nás i K.S. Amerling, který se ještě před polovinou 19. století zasazoval o to, aby žena nebyla vylučována z účasti na kultuře, aby jí bylo umožněno vzdělání. Usiloval o pozvednutí dosavadní duchovní úrovně žen, toužil po vybudování školy pro ženy. Ovšem jeho myšlenky předběhly dobu.

Vzdělání a výchova žen ležely na srdci také první významné české spisovatelce Boženě Němcové. I pro ni byly klíčem k osvobození ženy.

Stejný cíl si kladl i Vojta Náprstek. Ten chtěl mimoto ženu osvobodit od domácí dřiny zavedením moderní techniky do domácnosti.

Nadšení a obětavá práce vlastenců, pedagogů a mecenášů nakonec přinesly své ovoce a v druhé půli 19. století vznikají vyšší dívčí školy, určené dívkám, které vychodily školu obecnou. Významným krokem k samostatnému duševnímu uplatnění žen bylo i

⁷ Uhrová, Eva: *Po nevyšlapaných stezkách – z dějin ženského hnutí a jeho žurnalistiky do roku 1921*, Hradec Králové: MONA 1984, s.12.

založení Ústavu pro vzdělávání učitelek roku 1870. Absolventky tohoto ústavu nebyly v lehké situaci, neboť společnost nebyla zvyklá na ženy středních vrstev v samostatném postavení. Ovšem i za cenu ústrků učitelek přibývalo.

O kulturní a společenské povznesení žen pečovaly i ženské spolky, které rozvíjely svou činnost od 60. let 19. století. „Motivem ženského sdružování je touha dostat se z uzavřeného prostředí rodiny mezi sobě rovné a podílet se nějak na veřejném dění. V době, kdy ženám byl přístup do politických spolků zakázán, matky a dcery z měšťanských rodin braly zavděk účastí na různých charitativních aktivitách nejen jako plnění církvemi vštěpované povinnosti vůči strádajícím bližním, nýbrž i jako možnost vytvořit si vlastní okruh působnosti, v němž by, jako jejich mužové, se také ženy mohly scházet, spolčovat, organizovat.“⁸ Pro spolkovou činnost je významná osobnost Marie Riegrové, která mnoho úsilí věnovala vzdělávání dorůstajících dívek z chudších vrstev, organizování dobročinných sbírek, podpoře sirotků a dětí chudiny. K významným spolkům patřil Americký klub dam, který založil výše zmíněný Vojta Náprstek. Ženy, které byly jeho členkami, se mohly účastnit literárních a populárně-vědeckých přednášek, konverzovat v cizích jazycích, půjčovat si knihy z Náprstkovy bohaté knihovny, jezdit na výlety atd. Spolek se též věnoval dobročinnosti. Dalším významným spolkem byl Ženský výrobní spolek, který roku 1871 založila Karolína Světlá s cílem „povznést ženské ruční práce na vyšší řemeslnou a estetickou úroveň a umožnit ženám prodej hotového zboží.“⁹ Ženy se zde seznamovaly s literaturou, obchodní naukou, cizími jazyky, ručními pracemi atd. Ženských spolků existovalo v druhé půli 19. století skutečně velké množství. Společná jim byla charitativní činnost, šíření vzdělanosti a národní uvědomělosti a snaha povznést ženského ducha. Ovšem většina měšťanských žen zůstávala stále mimo působnost těchto spolků a

⁸ Horská, Pavla: *Naše prababičky feministky*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 1999, s.72

⁹ Uhrová, Eva: *Po nevyšlapaných stezkách – z dějin ženského hnutí a jeho žurnalistiky do roku 1921*, Hradec Králové: MONA 1984, s.17

zájem o veřejné dění a společenskou aktivitu dobrovolně přenechávala mužům.

Srovnáme-li tedy situaci na počátku 19. století a na jeho konci, uvidíme, že postavení žen se výrazně změnilo k lepšímu. Práce svobodných žen a vdov se stává uznávaným a respektovaným jevem¹⁰, ženy získávají přístup k vyššímu vzdělání¹¹, vycházejí z izolace domácnosti, dávají o sobě čím dál hlasitěji vědět a stávají se platnými členy společnosti.

2.2 Česká móda v 2.polovině 19. století

Jaké bylo kulturně-spoločenské podloží těchto procesů? Ve 2. polovině 19. století vrcholí v českých zemích tzv. Národní obrození. Šlo o proces, který probíhal v rakouské monarchii zhruba od poslední třetiny 18. století do 50. let 19. století. Po tzv. fázi obranné, která v našich zemích probíhala zhruba od 80. let 18. století do počátku století 19. a kdy se učenci v čele s Josefem Dobrovským snažili bránit český jazyk, následuje v období od počátku 19. století do konce 20. let 19. století tzv. fáze ofenzivní, fáze vlastenecké agitace, v níž je vůdčí osobností Josef Jungmann. Obrozenecké snahy vrcholí v 50. letech 19. století, kdy se Národní obrození stává celonárodním hnutím. Svědkem tohoto procesu je i móda, která je citlivým výrazovým prostředkem, věrně odrážejícím atmosféru doby. Podle Evy Uchalové odrážejí atmosféru doby i „...reprezentační plesy české společnosti, jež se pod názvem Národní besedy staly aktivními svědky procesu obrody českého národa.“¹² Tyto besedy jsou místem, kde se veřejně setkává česká společnost, kde se mluví česky, kde se čeština stává jazykem měšťanské vrstvy a intelektuálů. Tento charakter plesů se odráží i ve

¹⁰ Provdaných žen ve svobodných povoláních je ovšem méně než jedna třetina. Nejvíce provdaných pracujících žen pochází z dělnické třídy. Dělnice nalézáme především v potravinářské a textilní výrobě.

¹¹ V roce 1890 zakládá Eliška Krásnohorská první ženské gymnázium Minerva, které připravovalo dívky k maturitě a k univerzitnímu studiu. První dívka byla zapsána na filosofickou fakultu roku 1897.

¹² Uchalová, Eva: *Česká móda 1870–1918 (Od valčíku po tango)*, Praha: Olympia 1997, s.7

společenském oděvu přítomných. Dámy se odívají do šatů národních barev, na nichž je zřetelně znát inspirace národními kroji, pánové do čamary.¹³ Význam národně-obrozenecký měla pro českou vlasteneckou společnost i dostavba Národního divadla roku 1881. Jeho vyhoření v témže roce vlastenecké cítění ještě posílilo a vyvolalo neuvěřitelnou dobročinnou aktivitu celého národa, díky níž bylo divadlo o dva roky později znovuotevřeno. V této době vznikají i nové, v historizujících slozích stavěné, reprezentační budovy, které mají sloužit kulturním a hospodářským účelům a které jsou budovány jakožto pomníky české historie, pomníky kulturních, politických i hospodářských úspěchů. Národní sebevědomí posilují také retrospektivní výstavy, jež mají být manifestací úspěšného kulturního a hospodářského rozvoje. Ve 2. polovině 19. století se ovšem nerozvíjí jen kulturní život, ale i sportovní aktivity. Roku 1862 je založena tělovýchovná jednota Sokol, roku 1869 vzniká na popud dr. Miroslava Tyrše Tělovýchovný spolek paní a dívek pražských. Ženy pěstují plavání, bruslení, cyklistiku, turistiku a výjimečně i lyžování (viz obr.^a).

Informace o proměnách módy získáváme především prostřednictvím rozličných dobových módních časopisů, jichž ke konci 19. století vzniká velké množství. Prvním ženským časopisem v češtině, na jehož stránkách se mohly čtenářky seznámit s módními novinkami, byla Lada, která vycházela v letech 1862–1865. V letech 1870–1872 vychází jakožto samostatná příloha časopisu Květy Bazar. Od roku 1872 je přetiskován Bazar německý a teprve v 90. letech se v této samostatné příloze objevují informace z českého prostředí. Od roku 1879 vychází Módní svět, od roku 1893 Pařížské Mody, list paní a dívek českých, jež se nesoustředil jen na módu, ale zabýval se i problémy domácího hospodaření, výchovy dětí, vzdělávání a dalších aspektů ženského světa. Tento list se roku 1895 slučuje s časopisem Nové Mody. Všechna tato periodika opírají své ilustrace o periodika francouzská, německá a rakouská. Původní česká tvorba se na

¹³ Pánský slavnostní černý kabát se stojatým límcem a řadou knoflíků zapínaných na šňůrky.

stránkách módních časopisů objevuje až kolem roku 1920. Módní časopisy byly někdy kritizovány emancipačně smýšlejícími ženami, které je vinily z toho, že čtenářky navádějí k fintivosti, kazí jejich smysl pro hospodárnost a budí touhu po rychle se měnícím přepychu. Namísto takovýchto plátků požadovaly časopisy, které by uspokojily potřeby širokého obecnstva, které by přinášely umírněné módní vzory a praktické rady pro domácnost a které by čtenářky povzbuzovaly ke vzdělání a k povznesení rodinného a společenského života. Ze stránek módních časopisů se například dozvídáme, že 2.půle 19. století přísně rozlišuje druhy šatů podle příležitosti, pro kterou se oblékají. Existují šaty domácí, k přijímání návštěv, k ranní vycházce, k tabuli, k odpolední vycházce (viz obr.^b), k čaji, k večeři, pro salon (viz obr.^c), na ples, do lázní, šaty svatební a smuteční, šaty pro dospívající dívky či starší dámy, šaty těhotenské, sportovní a šaty na cesty (viz obr.^d). Pro přijímání návštěvy se tak například nehodí obnošené domácí oblečení, neboť by mohlo budit dojem, že si hostitelka svých hostů neváží. Články o správném odívání určují jasná pravidla, jak se, i se všemi doplňky a detaily, obléknout. Chce-li dáma navštívit činohru, musí obléci jinou toaletu, než když se chystá na koncert. Dokonce chystá-li se na koncert odpolední, měla by obléci jiné šaty, než když se chystá na koncert večerní. Přísná pravidla platí i pro svatební šaty a pro odívání v době smutku. Zde etiketa prostřednictvím časopisů opět zachází do detailu, když například rozlišuje délku smutečního závoje v závislosti na tom, zda ženě zemřel blízký či vzdálený příbuzný.

„Proměny módní linie v období, které sledujeme, jsou určovány základním estetickým principem, ovlivňujícím i všechny ostatní druhy uměleckého řemesla – historismem.“¹⁴ V druhé polovině 19. století tak nalézáme módní siluety a styly, připomínající módu renesance, baroka a rokoka. Oděvní tvůrci se inspirovali slohem „Valois“, dobou Ludvíka XIII., Ludvíka XIV. a Ludvíka XV. V oblibě je i styl Karla X. Historismus v módě byl pěstován vědomě a programově. Opakem těchto tendencí

¹⁴ Uchalová, Eva: *Česká móda 1870–1918 (Od valčíku po tango)*, Praha: Olympia 1997, s.42

byla snaha vytvářet oděv moderní a účelný. Jednoduchost, solidnost a účelnost byla oceňována především u módy anglické, která získávala stále větší uplatnění v souvislosti s narůstáním ženské emancipace a se zapojením žen do pracovního procesu. Tendence k účelnému odívání jsou také úzce spjaty s rozvojem tělovýchovy a sportu. V 70. a 80. letech se začínají objevovat na stránkách módních časopisů návrhy oděvů pro bruslení, jízdu na koni i plavání. Ovšem tehdejší „plavky“ se od těch dnešních lišily značně (viz obr.^e). Dámy byly pečlivě zahaleny, sešněrovány do korzetu, na nohou měly krátké kalhoty, bílé nebo černé punčochy a plátěné střevíce s vysokým šněrováním. Vlasy jim kryla čepice z voskovaného plátna. Ke konci 19. století se nabídka sportovního oblečení v módních časopisech zpestřuje. Objevují se oděvy pro lakros, tenis, horskou turistiku, veslařský a lovecký sport, oděvy pro jízdu na bicyklu.

V 90. letech se v souvislosti s požadavky moderní zdravotní hygieny a účelnosti objevují rovněž myšlenky o škodlivosti stísněujícího oblečení. „Žena vypadala jako písmeno S. Těsná šněrovačka zvedala řadra a hýždě zvětšovala žíněná poduška nebo zvláštní pružina pod sukni¹⁵ (viz obr.^f). Výstřelky šněrování, obrovské sukne a váha několika spodniček vedou nakonec ženy k rebelii. Liší se značně v názorech na to, co by chtěly nosit, ale shodují se jednotně na tom, že se chtějí pohybovat mnohem pohodlněji.“¹⁶ V Paříži nosí rebelantská skupina žen výstřední mužsko-ženský oděv, který se skládá z krátké krinolíny, úzkého kabátu, kalhot a vysokých bot. V Americe vzbudila rozruch Amelia Bloomerová, když vyšla na ulici v tureckých kalhotách a blůze mužského typu s ženskými doplňky (viz obr.^g). V Anglii protestuje vikomtessa Hambledonová proti obrovské váze ženských šatů. Odmítá sukne, v nichž podle ní skoro nelze chodit a ohromné spodničky označuje za vyčerpávající, nezdravé a špinavé. U nás se ženy takovýchto výstředností a otevřených protestů zdržují, ale objevují se

¹⁵ Turnýra (česky honzík) se začala uplatňovat na dámských oděvech v době druhé světové výstavy v Paříži roku 1867 a používala se až do 90 let.

¹⁶ Živná, Želmíra: *Šaty dělají člověka*, Praha: Albatros 1976, s. 76

alespoň různá pojednání o nezdravosti korzetu, podvazků a malých bot, zdůrazňuje se hygieničnost oblékání. Jedním z důsledků je vynález takzvaného „zdravotního korzetu“ (viz obr.^h)

Vidíme tedy, že se problémy společenského postavení odrážejí v celém zjevu, chování i oblečení ženy. „Tak jako její život osciluje mezi svazujícími předsudky a vroucí snahou o realizaci vlastní identity, tak i odívání konce 19. a počátku 20. století je charakterizováno na jedné straně rafinovanou komplikovaností módních konvencí, záramovaných do přísných etiketních předpisů, na druhé straně požadavky moderní zdravotvědy, hygieny a účelnosti.“¹⁷

3 Česká žena na přelomu století

3.1 Postavení české ženy ve společnosti v předvečer první světové války

Na přelomu 19. a 20. století se postavení ženy výrazně mění. Žena se v souvislosti se vznikem industriální společnosti stává uznávanou pracovní silou a postupem času také silou intelektuální. Ženy se v této době také stále aktivněji zasazují o vyrovnání svých možností s muži a ve větší míře se účastní veřejného a kulturního života. Stále větší počet výdělečně činných žen tak narušuje tradiční názor o závislosti ženy na mužových příjmech a otrásá pozici muže jako jediného živitele rodiny.

Městská společnost tak na přelomu 19. a 20. století vnímá jak ženu okázale reprezentující blahobyt své společenské vrstvy, tak ženu zaměstnanou v dosud „neženských“ povoláních – učitelku, úřednici, tak studentku, tak dělnici pracující v neutěšených podmínkách v továrně. Na konci 19. století, přesněji roku 1899, vzniká zastřešovací organizace všech dosud založených feministických spolků, jednot a odborů – Ústřední spolek českých žen a feministické hnutí tak získává pevnější strukturu a organizaci. Konec 19. století je také dobou, kdy

¹⁷ Uchalová, Eva: *Česká móda 1870–1918 (Od valčíku po tango)*, Praha: Olympia 1997, s.20

vzniká velké množství ženských časopisů a kdy zavedené časopisy upevňují svoji pozici. Jejich stránky ženy informují o zprávách z kulturního a politického života, o úloze žen v historii, o ženské vzdělanosti, o možnostech uplatnění žen ve veřejném životě, ale také o módních novinkách, receptech a praktických radách pro domácnost. Prvním speciálním časopisem pro ženy je výše zmíněná Lada. Roku 1872 se rodí Ženské listy, jejichž redigování se ujímá Eliška Krásnohorská a které se stávají opravdovou tribunou feministických snah. Od roku 1896 vychází Ženský svět v redakci Terézy Novákové a od roku 1892 Ženský list určený ženám z dělnického prostředí.

Na stránkách Ženského listu z 9. března 1896 se mohli současníci dočíst toto: „My chceme o svých zákonech hlasovat a rozhodovat samy...My, které jsme ve společenském svazku právě tak významnými činiteli jako muži, chceme stejná práva, neboť komu se ukládají povinnosti, tomu se musí propůjčit i práva.“¹⁸ Ženy se musely vyrovnávat s velkým počtem hlasů, které volební právo žen odmítaly pro údajnou neschopnost politického myšlení žen a pro jejich údajně menší rozum. Ovšem i přes to se ženy stále aktivněji zasazovaly o svou účast na politickém dění. Roku 1905 vzniká Výbor pro volební právo žen, do jehož čela se staví Františka Plamínková. Pokusy o změnu postavení ženy ve společnosti nalézáme v této době ve většině vyspělých států. Přední místo mezi nimi zaujímají Spojené státy, v nichž na konci 19. století vzniká samostatné emancipační hnutí usilující o volební právo žen, jehož příslušnice jsou označovány jako sufražetky.¹⁹ Jak ale naznačuje Pavla Horská v knize Naše prababičky feministky, bylo u nás na přelomu století slovo sufražetka vnímáno většinou jako extravagantní a nehodící se pro měšťanskou ženu z dobré společnosti. Takové ženy raději ponechávaly politickou činnost několika horlivým redaktorkám ženských časopisů a staraly se spíše o to, jakou róbu obléknout na ples.

¹⁸ Uhrová, Eva: *Po nevyšlapaných stezkách – z dějin ženského hnutí a jeho žurnalistiky do roku 1921*, Hradec Králové: MONA 1984, s.58

¹⁹ Pojem sufražetka je odvozen od slova suffrage – volební hlas.

Na počátku 20. století se touhy po vyšším dívčím vzdělání mění ve skutečnost. Od roku 1910 se mohou dívky vyučit řemeslu a navštěvovat veřejné pokračovací školy, dosud vyhrazené jen chlapcům. Kromě Minervy, prvního ženského gymnázia, které roku 1890 založila Eliška Krásnohorská a které své členky připravovalo k maturitě a k univerzitnímu studiu, se dívkám nabízejí i lycea, z nichž vycházejí jako úřednice, vychovatelky či pěstounky. Doplňovacími zkouškami mohly získat i maturitu na chlapeckém gymnáziu či vysvědčení opravňující k učitelské profesi. Na počátku 20. století také promují první ženy na Karlově univerzitě – PhDr. M. Z. Baborová v roce 1901 a MUDr. Anna Honzáková v roce 1902. Významným pokrokem a dílčím vítězstvím feministických snah byla roku 1907 kandidatura Karly Máchové na poslankyni a zvolení Boženy Vikové – Kunětické poslankyní českého zemského sněmu roku 1912.

Musíme si ovšem uvědomit, že i v této době, kdy se situace žen od počátku 19. století radikálně změnila k lepšímu a kdy bylo dosaženo mnoha úspěchů na poli zrovnoprávnování ženy, platil stále výše zmíněný občanský zákoník z roku 1811. Zákoník, v němž byla nerovnoprávnost žen zafixována. Nemůžeme se tedy divit, že v Ženských listech z 15. srpna 1907 čteme: „Jestli je žena za dnešní doby postavena ve všech povinnostech na roveň muži, jestli je uznána za dosti silnou a schopnou, aby rodinu vyživovala a pečovala o ni, pak je jenom věcí spravedlnosti, aby tam, kde se jedná o její budoucnost, také samostatně rozhodovala.“²⁰ Ženy tedy, přestože dosáhly mnoha úspěchů, pokračují ve své činnosti i nadále.

Předvečer první světové byl ve znamení protestů proti vylučování žen z občanské a politické rovnoprávnosti a ve znamení demonstrací proti šílenému zbrojení, proti válce a militarismu.

²⁰ Uhrová, Eva: *Po nevyšlapaných stezkách – z dějin ženského hnutí a jeho žurnalistiky do roku 1921*, Hradec Králové: MONA 1984, s.99

3.2 Česká móda od přelomu století do počátku první světové války

A jaké kulturní pozadí stojí za těmito událostmi? Kolem roku 1900 se u nás projevuje secese. Secese (ve Francii Art nouveau, v Německu Jugendstil) byla po dlouhém období eklektického historismu 19. století prvním samostatným slohem a znamenala výrazným způsobem malířství, sochařství, grafiku, umělecké řemeslo i módu. Za hlavní znaky secesního slohu je považována ornamentálnost, plošnost, neobyčejné barvy a estetické využití rozličných materiálů. Pro secesi je příznačná stylizace a příklon k přírodním tvarům jako jsou listy, květy či lidské a zvířecí tělo (viz obr.¹). Jak se můžeme dočíst v Encyklopedii českého výtvarného umění, projevuje se u nás secese nejvíce v architektuře, v níž klade požadavky na účelnou vnitřní dispozici, z průčelí domů odstraňuje tradiční architektonické článkové a uvolňuje prostor stylizovanému vegetabilnímu dekoru s užitím skla, kovů a keramiky. Reprezentantem tohoto stylu v architektuře v českých zemích je Obecní dům, jenž byl vystavěn v letech 1905–1912 podle plánů architektů A. Balšánka a O. Polívky. Na jeho výzdobě se podíleli nejvýznamnější čeští malíři a sochaři počátku 20. století: Mikoláš Aleš, Max Švabinský, František Ženíšek, Ladislav Šaloun, Karel Novák, Josef Mařatka, Josef Václav Myslbek, Alfons Mucha a Jan Preisler. Kromě architektury se u nás secese výrazně projevuje i v užitém umění. „Nábytek, keramika, kovové nádoby, osvobozené od tradiční tektoniky formy k plastické fantastičnosti tvaru, podtrženého stejně utvářeným, většinou vegetabilním dekorem, stává se v době mezi 1900–14 spontánním ukazatelem kulturního uvědomění všech mas obyvatelstva českých zemí.“²¹ Nový sloh vstupuje i do výstavních sálů a navazuje kontakty s nejmodernějšími směry světového umění. Na počátku nového století rozkvétá však nejen kultura, ale i sportovní aktivita. Výše zmíněný Sokol se nadále rozvíjí a pravidelně pořádá slety, pěstuje se fotbal, vodácké sporty, cyklistika, tenis, šerm a

²¹ Poche, Emanuel a kol: *Encyklopedie českého výtvarného umění*, Praha: Academia 1975, str.449

lyžování (viz obr.^l). A ženy nezůstávají pozadu. V hlavním městě hojně vznikají restaurace, kabarety a kavárny, z nichž mnohé existují dodnes.

Moderní doba se neprojevuje jen snahou o společenské uplatnění a ekonomickou nezávislost ženy, nový duch zasahuje i do odvěké domény ženina působení – do domácnosti a rodiny. Rozvíjí se nový obraz ženy uvnitř domu, který se již nevyznačuje duchem oddanosti, nýbrž svůdnosti, spotřebitelského štěstí a emancipace ve vztahu k tradičním zvyklostem. Reklama vítá prací a ždímací stroje, vysavače prachu, petrolejové vařiče, stáložární kamna a ústřední topení jako nástroje osvobození ženy. Zároveň jsou na stránkách časopisů vychvalovány kosmetické přípravky jakožto prostředky schopné uchovat mládí a partnerský život. Dle Lipovetského „Konzumentství, mládí a krása ustavují nové povinnosti ženy v domácnosti.“²²

Dámská móda vstupuje do nového století štíhlou siluetou, která zdůrazňuje tvary ženského těla. Módní referent píše na stránkách Bazaru z 29. 12. 1899 toto: „S potěšením zaznamenáváme též ve prospěch dobrého vkusu, že se jeví letos při mnohých novomódních oděvech jistý vznešený ráz vkusné jednoduchosti a skromného vzezření, jenž zušlechťuje ženskou krásu a uvádí ji mnohdy lépe v platnost než přílišná hojnost skvostných okras a hledání i bizarního složení dotčených oděvů.“²³ Typickou esovitou secesní linií ženské postavy vytváří řasnaté halenkovité živůtky či volná bolerka s mírným podkasáním vpředu v pase, jež naznačují siluetu „husí hrudi“ (viz obr.^k) a hladké sukně zvonovitých stříhů s bohatými skaldy v pase v zadní části (viz obr.^l,^m). V módních časopisech se rovněž objevují šaty empírového stříhu a šaty, které se již vyznačují větší volností. Kolem roku 1907 vzniká v Paříži nová silueta ženského oděvu a dostává se i do našich zemí. Jejím tvůrcem je Paul Poiret. „Ve výkladní skříni se objevilo něco nevídaného – jasně živé barvy fauvistů a ruského baletu.

²² Lipovetsky, Gilles: *Třetí žena : neměnnost a proměny ženství*, Praha: Prostor 2000, s.197

²³ Uchalová, Eva: *Česká móda 1870–1918 (Od valčíku po tango)*, Praha: Olympia 1997, s.76

Zmizel korzet, po staletí nezbytný, zmizely všechny kudrlinky. Rovné šaty padají půvabně zpod ňader, nepodpírají je a nedeformují je žádné spodničky.“²⁴ Uvolněný a nenucený vzhled nové siluety vyvolával zpočátku rozpaky. Objevovaly se obavy, že jednoduchý střih dostatečně neskryje kyprá či příliš hubená těla a napovrch tak vyjdou jejich nedokonalosti. Postupem času se ale nová silueta všeobecně ujímá (viz obr.ⁿ). A na dveře klepe první světová válka.

4 První světová válka

4.1 Žena za první světové války

28. července 1914 se rozpoutala první světová válka, do té doby největší a nejstrašnější v dějinách lidstva. Nejhůře byla postižena Evropa, jež se stala hlavním dějištěm válečných střetnutí. V ovzduší ztrát na životech českých vojáků, kteří padli za rakouského a německého císaře, v ovzduší, které je naplněno stálým nedostatkem potravin a teplého ošacení, podvýživou, epidemiemi a zoufalstvím, se stupňují protihabsburské nálady a stále častěji se ozývají požadavky národního osvobození. S cílem potlačit protirakouské nálady je zavedena cenzura a zastaveno vydávání řady novin a časopisů. To se nevyhnulo ani tisku ženskému, a tak je hned zkraje války ukončeno vydávání Ženského listu i Ženy. Roku 1916 však začíná vycházet měsíčník Zájmy žen, který byl určen výdělečně pracujícím ženám. Tento list ženy informoval o nových pracovních příležitostech, o podporách válčených vdov a sirotků, o přidělu a cenách potravin a uhlí. Na jeho stránkách se čtenářky mohly rovněž seznámit s úvahami o nerovnoprávném postavení ženy ve společnosti. Toto dosavadní druhořadé postavení žen a dívek měla budoucnost napravit dokonalejším a rovnoprávným dívčím školstvím a sociální ochranou matek a dětí. Na stránkách Zájmu žen z 1. prosince 1917 píše výše zmíněná Karla Máchová: „Žádáme odstranění vražedné vysilující práce

²⁴ Živná, Želmíra: *Šaty dělají člověka*, Praha: Albatros 1976, s.81

matky.²⁵ Citovaný měsíčník rovněž trval na požadavcích, které ženy vnesly už dlouho před válkou, tedy na osmihodinové pracovní době, vyšším vzdělání pro ženy, rovnoprávné mzdě, nemocenském pojištění, podpoře v mateřství a lepší ochraně ženské práce. Je tedy nabíledni, že postavení ženy v období první světové války, přestože nesrovnatelně lepší než v době, kdy ženy samy začaly o jeho zlepšení aktivně usilovat, nebylo nikterak růžové. Čím více mužů odcházelo na frontu, tím více žen bylo nuceno pracovat a zaujmout místo živitele rodiny. Ženy se tak dostávají do zcela nových povolání, která byla dříve doménou mužů. Pracují v tesařství, bednářství, kolářství, čalounictví, v továrnách s obuví, železárnách, válcovnách, nakládají a rozvázejí zboží atd. „...První světová válka donutila ženy zaujmout místa, jaká si nikdy nepřály...Příliš mnoho žen bylo nuceno opustit bezpečí útulné domácnosti, kterou muž živí a žena oživuje, než aby bylo možno tvrdit, že odešly dobrovolně.“²⁶ Namáhavá práce a nevyhovující pracovní podmínky vedly v letech 1917 a 1918 ke stávkám, kterými si ženy nakonec vybojovali alespoň určité zlepšení svého postavení. Počátkem roku 1917 se podstatně zhoršuje zásobovací situace. Všeho je zoufalý nedostatek. Zvyšuje se počet onemocnění, úmrtí, epidemií, zavírají se školy a nemocnice. Z iniciativy Renaty Tyršové, Anny Podlípné a Růženy Svobodové vzniká roku 1917 organizace České srdce, která poskytuje pomoc chudým hladovějícím dětem. Tradice dobročinných ženských spolků tedy pokračuje i ve válečných hrůzách a ženy se opět prokazují jako schopné organizátorky humanitární pomoci. První světová válka ukázala, že ženy jsou schopny zastávat i kvalifikovanější práci, že jsou schopny muže nahradit. Válka rovněž urychlila aklimatizaci žen na českých vysokých školách, neboť studenti postupně odcházeli do armády a jejich místo zaujímaly ženy. „Posledním, kdo protestoval proti studiu žen na vysokých školách, byl profesor pozemního stavitelství František Novotný, který „...si nedovedl

²⁵ Uhrová, Eva: *Po nevyšlapaných stezkách – z dějin ženského hnutí a jeho žurnalistiky do roku 1921*, Hradec Králové: MONA 1984, s.115

²⁶ Horská, Pavla: *Naše prababičky feministky*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 1999, s.27

představit, jak by slečny mohly vykonávat funkce stavebních inženýrů v terénu, to jest v blátě a nepohodě šéfovat obávaným „barbarům“ – dělníkům zaměstnaným při stavbě železničních tratí, silnic, tunelů a mostů.“²⁷

4.2 Móda první světové války

Válka ovlivnila způsob odívání v mnoha směrech a to většinou negativně. V módních časopisech se objevují stříhy obleků pro ošetřovatelky a lékařky (viz obr.^o), návody, jak uplést či uháčkovat kukly, rukavice, šály, spodky, ponožky, punčochy a jiné kusy oděvů, které jsou určeny vojákům v poli. Objevují se rovněž stříhy s rozparky umístěnými podle místa zranění, stříhy na ochranné čepce přidržící obvaz na hlavě a mnoho dalších stříhů, podle kterých mohou ženy civilistky šít a pomáhat tak raněným vojákům. S válkou souvisí i nové typy obleků pro různá povolání. Ženy zaujímají nejen svá tradiční místa ve vojenských lazaretech, nemocnicích, jeslích a doléčovacích ústavech pro raněné vojáky, ale dostávají se i na místa dosud určená mužům. Je totiž nutno nahradit muže odvedené či padlé. Důraz je u pracovního oděvu kladen především na hygieničnost, praktičnost a pohodlí. Žena může těžko ošetřovat nemocné či roznášet poštu v šatech, jejichž váha a střih jí znemožňují volný pohyb a jejichž nespočetné vrstvy spodniček jen stěží vyhovují potřebám hygieny v nemocnici. Volí se jednoduché stříhy a látky, jež je možno snadno prát. Mizí pracně zapínatelné háčky a objevují se knoflíky. Smutným svědectvím o válečné době jsou též návrhy smutečních šatů na stránkách módních časopisů (viz obr.^p). Ovšem ani za války se vývoj módy nezastavil a v časopisech se i nadále objevují nejnovější módní trendy (viz obr.^q). Módní listy se také nadále věnují šatům večerním. Ty se však oproti době předválečné příliš neliší od šatů denních. Jsou velmi střízlivé, jednoduché, ušité z lehkých materiálů. S myšlenkou moderní hygieny se v průběhu války objevuje i myšlenka léčebných

²⁷ Horská, Pavla: *Naše prababičky feministky*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 1999, s.82

účinků vody a slunce a první ženy již místo nepohodlného, výše popsaného koupacího oděvu, oblékají jednoduché trikotové plavky (viz obr.¹), které umožňují přístup slunce k tělu. Střihy a detaily dámského oděvu se také velmi rychle inspirují vojenskými uniformami. Objevují se stojaté límce, prýmký, řady knoflíků, šňůrové zapínání, výložky, patky atd. (viz obr.⁵). Ve čtvrtém roce války se již projevuje značný nedostatek látek a začínají se užívat náhradní materiály. Nedostatečným zbožím jsou i nitě. Válka mimo jiné vyvolala řadu vlasteneckých emocí a Ženské listy tak roku 1914 volají po vytvoření specificky české módy. Za tímto účelem je o rok později založeno Sdružení pro svéráz krojový a pro povzbuzení domácího průmyslu. Sdružení si kladlo za úkol „pokračovat v tradicích českého lidového umění a tvořit v jeho duchu, shromažďovat materiál k jeho studiu, udržovat a uchovávat staré lidové techniky, vzory a střihy.“²⁸ Od roku 1915 se na našem území konají mnohé výstavy svérázových oděvů, textilu, skla, keramiky a jiných uměleckých předmětů. Zájem o lidové kroje, nebo alespoň o jejich součásti, zesílil v posledním roce války. A kroje se také staly oděvem, ve kterém české ženy vítaly vznik Československa.

5 První republika

5.1 Postavení ženy v První republice

28. října 1918 je Národním výborem vyhlášena samostatnost Československé republiky. Prezidentem nově vzniklého státu se stává Tomáš Garrigue Masaryk, jehož osoba sehrála v ženském hnutí a v úsilí žen o získání rovnoprávnosti a rovnocennosti velmi významnou úlohu. Masaryk se s ženským emancipačním snažením seznámil prostřednictvím manželky Charlotty. Toto snažení uznával, chápal a podporoval a ženy na rozdíl od mnohých svých současníků vnímal

²⁸ Uchalová, Eva: *Česká móda 1870–1918 (Od valčíku po tango)*, Praha: Olympia 1997, s.103

jakožto rovnocenné s muži. První jeho projevy a kroky, podporující ženskou emancipaci, nacházíme v posledních desetiletích 19. století. Dokladem nám jsou především publikované přednášky z přelomu 19. a 20. století: Mnohoženství a jednoženství, Moderní názor na ženu, Postavení ženy v rodině a ve veřejném životě a Žena u Ježíše Pavla. „T. G. Masaryk se hned po svém nástupu na pražskou univerzitu jako profesor v roce 1882 podílel svou veškerou pedagogickou, osvětovou a veřejnou činností, i svým soukromým životem, na podpoře snah o ženskou rovnoprávnost.“²⁹ Jeho konečným ideálem byla všestranná vzájemná celospolečenská spolupráce mužů a žen. Odmítal všeobecné mínění, dle kterého je nerovnost pohlaví přirozená. Podle Masaryka byla tato nerovnost utvořena během historického vývoje a vryla se do našich myslí. Na stránkách jím vedeného periodika Naše doba píše roku 1897 toto: „Názory o nadřazenosti mužově nad ženou jsou v nás vychováním a dosavadním ovzduším společenským vkořeněny, v ženách i v mužích...“³⁰ Aby se postavení ženy skutečně změnilo k lepšímu, muselo dle Masaryka nejprve dojít ke změně myšlení a nazírání. Na počátku 20. století Masaryk také usilovně pomáhal činnosti Výboru pro volební právo žen a vůbec všemožně podporoval politické vzdělávání žen a vlastní účast žen v politice. Dokladem necht' je heslo, které vložil do programu jím založené strany pokrokové: „Žena budiž na roveň postavena muži kulturně, právně a politicky.“ Doba po přijetí nové ústavy roku 1920 je pak ve znamení jeho snah o praktickou realizaci ženské rovnoprávnosti. Masaryk byl pro ženy usilující o rovnoprávnost velkým vzorem a oporou. Přesto, že přímo nezasahoval do spolkové a společenské ženské činnosti, daly jeho názory a výroky ženskému hnutí nový směr a utvrdily ženy ve správnosti jejich počínání.

V První republice dochází oproti předešlému období k mnoha výrazným změnám. Zavádějí se nové techniky a technologie, narůstá

²⁹ Burešová, Jana: *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 2001, s.180

³⁰ Burešová, Jana: *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 2001, s.206

počet lidí pracujících v nevýrobních odvětvích, automobil přestává být výjimečným zjevem a vlastní ho čím dál víc lidí. V průmyslu se začínají užívat kompletní výrobní linky, v nichž sehrává důležitou roli běžící pás, vzrůstá životní úroveň, mění se životní styl. Lidé se konečně chtějí po letech odříkání a po traumatických válečných událostech bezstarostně bavit, užívat si darů svobodného života. Navštěvují kina, divadla, cestují, tančí charleston a shimmy. S těmito změnami souvisí i formování společnosti hromadné spotřeby – rozvíjí se konfekční odívání, průmyslová výroba levné obuvi a potravinářského zboží, rozvíjí se obchodní domy, rychlé občerstvení, hromadný turismus, dochází k prudkému rozmachu biografů a zejména tiskových médií a rozhlasu. První republika je dobou všeobecného vzestupu civilizační úrovně a rozkvětu vědy, umění, kultury a vzdělanosti.

Se vznikem Československé republiky dochází také k přijetí opatření, která zajišťují z právního hlediska rovnoprávnost ženy s mužem. Výše zmíněná věta profesora T. G. Masaryka „Žena budiž na roveň postavena muži kulturně, právně a politicky“ se stala součástí Washingtonské deklarace z 18. 10. 1918 jako slib slovy: „Ženy budou postaveny politicky, sociálně a kulturně na roveň mužům“. Významným mezníkem v postavení české ženy se stala ústava z února 1920, kde paragraf 106 praví: „Výsady rodu, pohlaví a zaměstnání se neuznávají.“ Tímto se zúročilo předešlé úsilí o vyšší studium žen, o zrušení celibátu učitelek³¹, o volební právo žen, o změny v právním postavení žen v manželství, rodině a zaměstnání. Výše zmíněná věta právně zaručovala rovnoprávnost žen a mužů. Ovšem v platnosti nadále zůstávalo mnoho zastaralých zákonů z dob Rakousko-Uherska, například zákony týkající se rodinného práva či ustanovení o nestejně mzdě za stejnou práci³². Navíc ve společnosti i nadále přetrvávaly stereotypy ve vnímání ženy jakožto veřejně a společensko-politicky neaktivní. Přestože se také dívkám otevřely dveře všech škol, řešilo se

³¹ Celibát učitelek byl zaveden ve Slezsku 6. listopadu 1901, v Čechách 27. ledna 1903 a na Moravě 26. prosince 1904.

³² Všeobecný občanský zákoník platil v českých zemích s různými novelami od roku 1811 až do roku 1950.

ve středostavovských rodinách dilema, zda investovat do věna či do vzdělání. A v dělnických rodinách, pokud šlo o rozhodnutí, kterému z dětí umožnit vyšší vzdělání, dostal přednost téměř vždy chlapec. „Další vývoj feministického hnutí měl tedy podobu řady neúnavných ženských aktivit sledujících cíl, aby zákonem daná rovnost přešla i do praktického společenského života, který byl v zajetí mnoha konzervativních tradic a předsudků.“³³ Vzniká velké množství spolků, které spojují ženy podle sociálního a politického zaměření i podle profese a zájmů. Roku 1923 vzniká Ženská národní rada, jež se stává centrální organizací sdružující všechny ženské spolky, které měly ve své činnosti zahrnuto úsilí o zavedení ústavou zaručené rovnoprávnosti žen do praxe. Cílem její politiky konkrétně bylo přiznání důstojnosti a vážnosti ženám, dosažení rovnosti s muži v oblasti vzdělání, práva na práci a na stejné pracovní podmínky a úsilí o zlepšení mravní úrovně obyvatelstva. Rada rovněž usilovala o to, aby organizace a činnost všech veřejných orgánů brala zřetel na mateřský úkol ženy. Předsedkyní rady byla po celou dobu jejího trvání Františka Plamínková. Na území Československé republiky působil v 30. letech i Svaz katolických žen založený roku 1924. Jeho hlavní aktivity spočívaly v rozsáhlé sociální a charitativní činnosti. Katolické ženy se především zaměřovaly na podporu sirotků, chudých dětí a starých lidí. Svaz, narozdíl od ženských liberálně orientovaných spolků, „vyvíjel úpornou agitaci a přesvědčovací činnost mezi inteligencí za to, aby se žena-matka... vrátila pouze k práci v domácnosti a plně se věnovala pouze dětem. Žena se měla vrátit tam, kam byla samým nejvyšším tvůrcem postavena – k výchově národa.“³⁴ Zde nalézáme podobnost s postavením ženy v 2. půli 19. století, jak bylo popsáno v první kapitole. Dle názoru katolických žen by měla žena věnovat veškeré své úsilí rodině, výchově dětí a vytváření útulné domácnosti. Katolické ženy též odmítaly, na rozdíl od žen emancipačně smýšlejících, potrat a

³³ Burešová, Jana: *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 2001, s.19

³⁴ Burešová, Jana: *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 2001, str.247

stavěly se i proti novým módním trendům. Na stránkách časopisu *Katolická žena* z roku 1935 se můžeme dočíst toto: „Vždyť dnešní mnohá dívka nehledí na to, je-li její oděv slušný, jen když je moderní. Takovým otrokem módy dívka katolická být nemá a být nesmí...Katolické ženy a dívky nevydávejte samy v šanc ženskou důstojnost a nesnižujte se v očích mužů nedostatečným oděvem, který nadiktuje neslušná, výstřední móda.“³⁵ Je tedy patrné, že ani v době První republiky nebyla společnost v názorech na postavení ženy ve společnosti jednotná a to ani mezi samotnými ženami.

5.2 Elegance První republiky

A jak vypadalo kulturní podhoubí, z něhož vzešel nový estetický ideál? Dvacátá léta jsou obdobím všeobecného rozkvětu kultury. Objevují se nové hudební styly a i u nás se projevuje takzvaná avantgarda. Umění, označované za avantgardní, hledá inspiraci v nových vědeckých objevech, technických vynálezech a materiálech, v euforické atmosféře nově vzniklé republiky, v životním rytmu a stylu velkoměsta či v exotice dalekých krajů.³⁶

„Kdosi řekl, že kdyby se žena v obleku dvacátých let objevila na ulici o deset let dříve, sebral by ji policajt. Měl asi pravdu. Světová válka zpochybnila všechny hodnoty starého světa.“³⁷ Ve světě jsou najednou formálně zakotveny mnohé zásady, které se ještě před několika desítkami let zdály neuvěřitelnými výmysly blouznivců. Stačí uvést všeobecné hlasovací právo a formální rovnoprávnost žen, o nichž byla řeč v předchozím výkladu. Nové postavení ženy se samozřejmě odráží v oblékání. Mladá studující či pracující žena milující tanec, jazz a biograf nechce chodit v těžkých dlouhých sukních. Poprvé v dějinách civilizovaného oblečení odhaluje nohy. I když v punčochách, ukazuje nyní hrdě lýtka a postupem času i kolena. Krácení se

³⁵ Burešová, Jana: *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 2001, s.461

³⁶ Nejvýznamnějším představitelem avantgardy u nás je umělecká skupina Devětsil založená roku 1920.

³⁷ Živná, Želmíra: *Šaty dělají člověka*, Praha: Albatros 1976,s.83

nevyhnulo ani vlasům, odvěkému symbolu ženy. Chlapeckým stříhem, takzvaným bubikopfm (viz obr.^t), manifestuje žena modernost a boj proti odvěkému tmářství.³⁸ Dvacátá léta jsou tedy u nás i ve světě dobou, kdy se výrazným způsobem proměňuje ideál ženské krásy. Ještě na počátku 20. století byla na ženském vzhledu oceňována především „ženskost“. Dlouhé vlasy, útlý pas, plná ňadra, zaoblené hýždě a boky. A móda, i přes vývoj k jednoduchosti, který od 2. poloviny 19. století kontinuálně prodělávala, tyto znaky zvýrazňovala a podporovala. Vzpomeňme na korzety a „honzíky“. Ještě roku 1914 se na stránkách Českého světa setkáváme s reklamou na přípravek, který ženám slibuje objemnější hrud' (viz obr.^u). Oproti tomu v době poválečné sledujeme tendence k potlačení ženskosti. Moderní ženou dvacátých let se stává štíhlá dívka s chlapeckou postavou a plochým hrudníkem, útlými boky a rovnými hranatými rameny. Zde se mi zdá zajímavé uvést myšlenku Gillese Lipovetského: „Znehodnocení modelu kypré ženy se časově shoduje s nástupem umění, jehož podstata je demokratická a které se staví proti velkohubosti a výrazné teatralitě. Štíhlá krása vyjadřuje spíš triumf „minimální“ estetiky demokratického umění dvacátého století než vítězství machistické politiky.“³⁹

V souvislosti s rozvojem sportovní aktivity se též nově u ženy oceňuje opálená pleť a pevné, vysportované tělo. Sport byl, jak jsme již uvedli, oblíbenou součástí života českých žen a dívek již před první světovou válkou. Nejmasovější tělovýchovnou organizací zůstává i nadále Sokol. Rozvíjí se také gymnastika, výrazový tanec, rytmika. Stále větší oblibu získávají vodácké sporty a turistika. Ve 20. letech ženy také pronikají do sportů, které byly dříve vyhrazeny mužům. Objevují se první české pilotky a automobilové závodnice. A všechny tyto změny se samozřejmě odrážejí i v módě (viz obr.^v).

Oděv 20. let je ve znamení jednoduchosti a účelnosti. Ze skříní mizí volány, krajkové spodničky, korzety, dlouhé nadýchané sukně,

³⁸ Extrémní revoltou proti zažitým tradicím jsou pánské obleky české umělkyně Toyen.

³⁹ Lipovetsky, Gilles: *Třetí žena : neměnnost a proměny ženství*, Praha: Prostor 2000, s.132

rukavičky, slunečníky a neforemné klobouky zdobené peřím. Symbolem této doby se stávají jednoduché šaty, v podstatě jakási trubice, širší nebo užší podle vkusu, s velkým otvorem pro nohy, menším pro hlavu a dvěma malými pro ruce (viz obr.^w). Tato „trubice“ je stejná pro všechny společenské vrstvy, liší se pouze kvalitou látky. Tyto šaty jsou tak prosté, že je může napodobit kterýkoli výrobce konfekce nebo i žena vlastníci šicí stroj. Českou módu toho období by bylo možno označit jako „nenápadně elegantní“. Je prosta okázalosti, módních výstřelků a křiklavých barev. Je to móda především praktická. (viz obr.^x)

A kdo módu vytvářel? Po válce existovaly velké, průmyslově vyrábějící konfekční závody, i krejčovské firmy, které se kromě výroby konfekce v malých sériích zabývaly i šitím na míru. Mezi nejluxusnější závody dámského odívání patřily modelové a zakázkové domy Arnoštky Roubíčkové, Hany Podolské a Oldřicha Rosenbauma, jejichž zákaznicemi byly ženy českých, židovských i německých podnikatelů z celých Čech, manželky diplomatů i herečky. Tyto závody rovněž šily kostýmy pro různá divadelní představení a filmy. Modelový dům Hany Podolské se například podílel na torbě kostýmů pro známou českou veselohru Kristián (viz obr.^y).

V První republice je možno na pultech trafik nalézt nepřeberné množství časopisů určených ženám. Vedle vysloveně módních časopisů existuje řada časopisů společenských, kde je módě věnována podstatná část obsahu, dále odborné časopisy zaměřené profesně a módní hlídky ve větších dennících. K první skupině patří módní časopisy určené laickým čtenářkám, například výše zmíněný Bazar a Nové Pařížské Mody či nově vzniklý časopis Moda a vkus. Existuje i celá řada odborných časopisů určených jednotlivým oborům textilní výroby. Mezi ně patří například Dámské Módní Listy (viz obr.^z) či Dámské Akademické Módní Listy. Specifickými produkty doby, jejichž účel přesahoval rámec módní oblasti, byly časopisy společenské, které se věnovaly informacím ze společnosti, literatury, výtvarného umění, hudby a sportu, jako byla například Elegantní Praha vydávaná v letech 1922–1925 či Salon vydávaný od téhož roku. Značnou část obsahu

věnovaly módě i ženské časopisy jako Hvězda či Pestrý den. S časopisy se neodmyslitelně pojí i reklama, která se na jejich stránkách objevuje už od jejich prvopočátků. Reklama se ve 20. letech stává samostatným odvětvím a její vizuální stránka je značně ovlivněna stylem art deco⁴⁰ (viz obr.^{aa}). Stále častěji je též pro její účely využíváno fotografie.

Výklad zakončíme v 30. letech 20. století. Tehdy se optimistická nálada z úspěšného rozvoje mladého státu, vidina šťastné budoucnosti s možnostmi vzdělání, osobní nezávislosti, pracovního i společenského uplatnění, které ženám přinesl emancipační proces, začíná kalit. Jednou z příčin ztráty optimismu je politický vývoj v Německu, který vzbuzuje – oprávněně – obavy z ohrožení míru ve střední Evropě. A roku 1929 zasahuje Československo světová hospodářská krize, která záhy způsobuje prudký nárůst nezaměstnanosti. Jedním z návrhů, jak tuto situaci řešit, bylo propustit vdané ženy ze státních a veřejných služeb a postoupit jejich místa mužům. Tento návrh byl později přijat a po obsazení pohraničí roku 1938 byly ženy propouštěny i z podniků soukromých. Ztrátu iluzí mladé generace žen vyjadřuje na stránkách Evy roku 1938 Olga Schieszlová. „Budeme musit snižovat životní standard, když jsme vždy slýchaly, že je záhodno jej zvýšit. Vidíme vzrůstat bídu, když jsme vždy doufaly, že bude odstraněna, vidíme hádky, kde jsme se učily o vítězství svornosti. Vidíme převahu materiální síly, kde jsme čekaly vítězství ducha a houstne nad námi stín války, když jsme vyrostly ve víře v lidskost, mravnost a naději na trvalý mír mezi civilizovanými. Jdeme z jasného a bohatého mládí, v němž bylo mnoho víry, do života velmi nejistého, ochuzeného o většinu nejkrásnějších nadějí.“⁴¹ V Československé republice třicátých let byla sice rovnoprávnost žen uzákoněna, ovšem v praxi značně pokulhávala. Ženy před sebou tedy měly další cíl – prosadit teoretickou rovnoprávnost do praktického života.

⁴⁰ Univerzální dekorativní styl nesoucí rysy mnoha směrů, především kubismu, futurismu a secese.

⁴¹ Uchalová, Eva: *Česká móda 1918–1938 (elegance první republiky)*, Praha: Olympia 1997, s.103

6 Závěr

Je tedy možno pokládat postavení ženy ve společnosti za jeden z vlivů, které působí na vývoj módy? Otázku na tuto odpověď se pokusím nalézt shrnutím předchozího textu.

V první kapitole jsme viděli, jak vypadaly prvopočátky ženské aktivity u nás. V období vrcholícího Národní obrození byla národní emancipace prolnta s emancipací ženskou. Pro ženské pokrokové hnutí byla v této jeho počáteční fázi typická orientace na sociální záležitosti a podporu kultury a osvěty a také rozmanitá spolková činnost. Tato kapitola nám také ukázala, jak se podřadné postavení ženy, které bylo dokonce zafixováno v právních předpisech, měnilo postupně k lepšímu, a že velkou zásluhu na tom měli výjimeční jednotlivci jako Vojta Náprstek, Božena Němcová, Marie Riegrová či Karolína Světlá. Ženy se postupně zapojovaly do pracovního procesu a získávaly přístup k vyššímu vzdělání. V souvislosti s těmito změnami a v souvislosti s rozvojem tělovýchovy a sportu v této době se pak mění i móda. Začíná tíhnout k účelnosti.

Druhá kapitola nám ukázala, že postavení ženy se nadále měnilo i na počátku 20. století. Žena se v této době stává uznávanou pracovní a intelektuální silou, touhy po vyšším dívčím vzdělání se mění ve skutečnost. Na Karlově univerzitě promují první ženy a roku 1912 je do českého zemského sněmu zvolena první poslankyně. Feministické hnutí získává pevnější strukturu a organizaci a volá po volebním právu pro ženy. Na stránkách časopisů se objevují reklamy na domácí spotřebiče, které mají ženu oprostít od otrocké dřiny v domácnosti. I nadále se rozvíjí sportovní aktivita žen. A všechny tyto změny se odráží ve světě módy. První desetiletí 20. století přináší novou siluetu – uvolněnou a nenucenou. Po staletí nezbytný korzet bere za své a žena může opět volně dýchat.

Jak jsme viděli v kapitole třetí, první světová válka výrazně urychlila emancipační proces. Ženy se dostávají do zcela nových povolání, která byla dříve doménou mužů, roste počet vysokoškolaček.

Je totiž nutno nahradit muže odvedené a padlé. A válka se též výrazně podepisuje na podobě módy. Důraz je nyní kladen na hygieničnost, praktičnost a pohodlí, volí se jednoduché střihy a látky. Oděvy se inspirovaly vojenskou uniformou, válečný nedostatek látek a nití si vynucuje náhražky. A vyčerpané ženy volají po osmihodinové pracovní době, rovnoprávné mzdě, nemocenském pojištění, podpoře v mateřství a lepší ochraně ženské práce.

Poslední kapitola nám ukázala, jak se v době všeobecného vzestupu civilizační úrovně a rozkvětu vědy, umění, kultury a vzdělanosti v nově vzniklé republice zúročilo předešlé úsilí o vyšší studium žen, o zrušení celibátu učitelek, o volební právo žen, o změny v právním postavení žen v manželství, rodině a zaměstnání. Viděli jsme, že za těmito převratnými změnami stála nová československá ústava z února 1920, kde paragraf 106 jasně praví: „Výsady rodu, pohlaví a zaměstnání se neuznávají.“ Všechny tyto změny se odrazily i v módě. Ještě více se prohloubil v minulosti započatý trend zjednodušování a příklonu k účelnosti oděvu. Dvacátá léta též přinesla novou estetiku ženské siluety. Oproti dřívějším letům se ideálem stává krátkovlasá štíhlá dívka s chlapeckou postavou, plochým hrudníkem, útlými boky a rovnými hranatými rameny. Jako by se ženy ve svých emancipačních snahách chtěly přiblížit mužům i po fyzické stránce. Tato kapitola nám též ukázala, že ne všechny ženy s novým pojetím ženství souhlasily. Například hnutí katolických žen, které na území Československé republiky působilo ve 30. letech, usilovalo o to, aby se žena-matka vzdala veřejného života a vrátila se opět pouze k práci v domácnosti a k péči o potomky.

Ráda bych teď na několika příkladech ukázala některé konkrétní vlivy, které způsobily proměnu módy v námi sledované době. Viděli jsme, že první světová válka dosadila ženy do postů, které byly dříve určeny mužům, změnila tedy postavení ženy. To se záhy promítlo i do módy – pošťáčka byla nucena odložit dlouhé sukně a spodničky a obléci pohodlný a praktický oděv. Válka ale ovlivnila módu i přímo – příkladem může být užívání náhražek za kvalitní látky kvůli válečnému nedostatku či nově se objevivší prvky vojenských uniforem na oděvu.

Příkladem, kdy určitý vliv způsobí změnu v postavení ženy, která se posléze promítne do podoby módy, může být situace po vzniku Československé republiky, kdy ženy nabyvší rovných práv, uvědomily si svou cenu a odmítly nadále spoutávat svá těla korzety. Ovšem vliv, který způsobuje proměnu v postavení ženy, může způsobit i přímou proměnu módy. Například rostoucí národní uvědomění českých žen v Rakousku-Uhersku dalo vzniknout oděvům v českých národních barvách, na nichž byla zřetelná inspirace lidovými kroji. Myslím, že kdybychom se do důsledku zaměřili na tuto dvojakost, našli bychom ji i u mnoha dalších vlivů, které dle mého názoru působí na proměny módy – u náboženství, médií, výjimečných jednotlivců či technického pokroku. Ten kupříkladu přímo ovlivňuje módu tím, že přináší na trh nové materiály. Jeho důsledkem je však také například to, že ve výrobě již díky novým strojům není třeba tolik svalové síly a ženy se tak mohou uplatnit jako pracovní síla v továrnách. A oblékají pracovní oděv. Mimo toto schéma by pravděpodobně zůstal jen vliv uměleckých směrů.

Můžeme tedy říci, že postavení ženy ve společnosti ovlivňuje podobu módy? Myslím, že na to nelze jednoznačně odpovědět. Spíše bych řekla, že jakákoli změna společenského postavení ženy, bez ohledu na to, co ji způsobuje, ovlivňuje podobu módy, ovšem zároveň vlivy, které způsobují proměnu módy, většinou způsobují i změnu v postavení ženy. Kdybychom však přesto přijali postavení ženy jakožto jeden z vlivů působících na proměny módy, byl by to dle mého názoru pro sledovanou dobu a místo vliv zásadní.

7 Literatura

- Bourdieu, Pierre: *Nadvláda mužů*, Praha: Karolinum 2000, s.33–40
- Burešová, Jana: *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 2001
- Burovik, Kim: *Osudy věcí kolem nás (otazníky ze šatníku)*, Praha: Lidové nakladatelství 1990
- de Coulanges, Fustel: *Antická obec*, Praha: Sofis 1997
- Eco, Umberto: *Dějiny krásy*, Praha: Argo 2005
- Etcoff, Nancy: *Proč krása vládne světu*, Praha: Columbus 2002
- Fialová, Ludmila a kol.: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha: Mladá fronta 1996
- Giddens, Anthony: *Sociologie*, Praha: Argo 1999
- Hewlett, Sylvia Ann: *A Lesser Life: The Myth of Women's Liberation in America*, New York: William Morrow and Company 1983
- Horská, Pavla: *Naše prababičky feministky*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999
- Kárník Zdeněk: *České země v éře První republiky (1918–1938), Díl první: Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*, Praha: Libri 2000
- Kybalová, Ludmila: *Das grosse Bilderlexikon der Mode*, Praha: Artia 1966
- Lipovetsky, Gilles: *Třetí žena : neměnnost a proměny ženství*, Praha: Prostor 2000
- Murphy, Robert F.: *Úvod do kulturní a sociální antropologie*, Praha: Slon 2004
- Ortega y Gasset, José: *Meditace o ženách a o lásce*, Pelhřimov: Nová tiskárna 1996
- Pečírka, Jaromír: *Die Frau in der Kunst*, Praha: Artia 1960
- Pijoan, José: *Dějiny umění, díl 9.*, Praha: Odeon 1983
- Pohribný, Arsen: *Malý labyrint výtvarného umění*, Praha: Státní nakladatelství dětské knihy 1968

Poche, Emanuel a kol: *Encyklopedie českého výtvarného umění*, Praha: Academia 1975

Procházka, Vladimír: *Příruční slovník naučný, III.díl*, Praha: Academia 1966

Rozsivalová, Věra a kol: *Krása očima staletí*, Hradec králové: Nucleus 1996

Uhrová, Eva: *Po nevyšlapaných stezkách – z dějin ženského hnutí a jeho žurnalistiky do roku 1921*, Hradec Králové: MONA 1984

Uchalová, Eva: *Česká móda 1870–1918 (Od valčíku po tango)*, Praha: Olympia 1997

Uchalová, Eva: *Česká móda 1918–1939 (Elegance první republiky)*, Praha: Olympia 1997

Živná, Želmíra: *Šaty dělají člověka*, Praha: Albatros 1976

8 Internetové zdroje

<http://www.psp.cz/eknih/> [12.1.09]

http://pravo.wz.cz/ces/data/cech_61a.doc [26.1.09]

<http://slovník-cizich-slov.abz.cz/> [3.2.09]

9 Obrazová část

^a **Cyklistka v roce 1883**, Uchalová, Eva: *Česká móda 1870–1918 (Od valčíku po tango)*, Praha: Olympia 1997, s.13

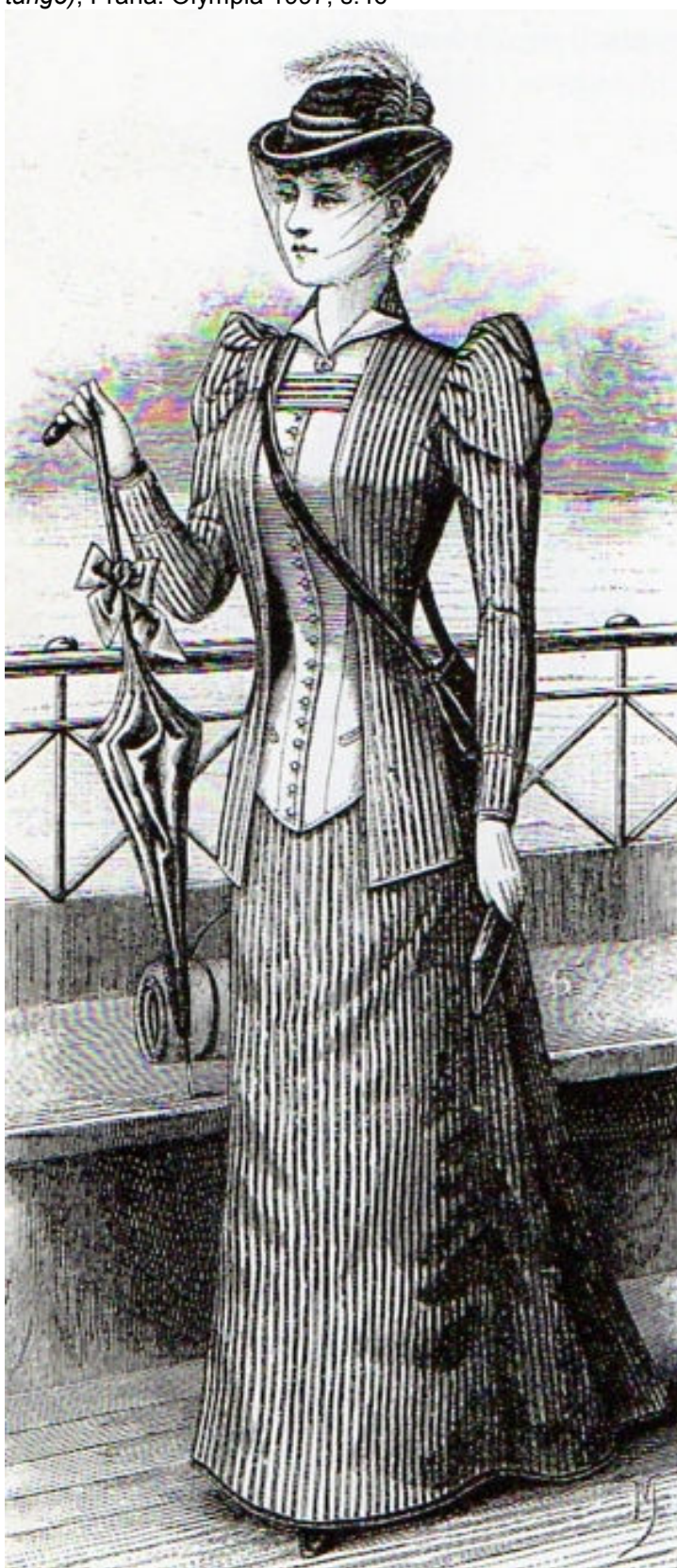
^b **Vycházkové šaty z konce 19. století**, Uchalová, Eva: *Česká móda 1870–1918 (Od valčíku po tango)*, Praha: Olympia 1997, s.70

© **Společenské šaty, 1870**, Uchalová, Eva: *Česká móda 1870–1918 (Od valčíku po tango)*, Praha: Olympia 1997, s.42

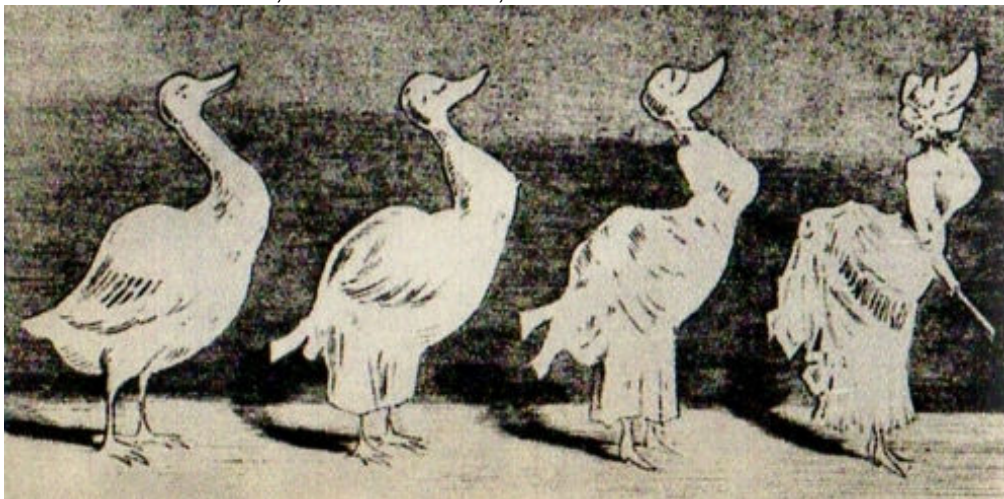
^d Šaty na cesty z roku 1892, Uchalová, Eva: *Česká móda 1870–1918 (Od valčíku po tango)*, Praha: Olympia 1997, s.46

^e **Koupací oděv z konce 19. století**, Živná, Želmíra: *Šaty dělají člověka*, Praha: Albatros 1976, s.78

^f **Karikatura vývoje ženské siluety z roku 1883**, Kybalová, Ludmila: *Das grosse Bilderlexikon der Mode*, Praha: Artia 1966, s.294

^g Kalhoty madame Bloomerové, Živná, Želmíra: Šaty dělají člověka, Praha: Albatros 1976, s.73

^h Zdravotní korzet z roku 1894, Uchalová, Eva: Česká móda 1870–1918 (Od valčíku po tango), Praha: Olympia 1997, s.26

Jediná upotřebitelná náhrada škodlivých šňetrovaček jest

Schindlerův pat. poprsní živůtek.

Neruší jako šňetrovačka zažívání, dýchání a krev čistící ústrojí, umožňuje volný oběh krve a tvoří při největší pohodlnosti elegantní poprsí a ladnou postavu. Živůtek doporučen jako výtečný lékařskými autoritami prvního řádu. — Denně docházejí projevy uznání od lékařů a dám. — V Berlíně prodáno během 3 měsíců více jak 12.000 kusů.

jakost A (křep)	B (mastik)	C (masilk ff)	D (hedvábn)
kus po zl. 280	zl. 4—	zl. 5—	zl. 650

Prodej pro Prahu a okolí jediné u firmy

ANTONÍN EICHLER

V PRAZE,
Strková ul. číslo 409-I.

První a největší obchod s krejčovskými přípravami a podšívkovým zbožím.

Nejlevnější kupní pramen pro mužské a dámské krejčí.

— Cenníky zdarma. — 29.

Stačí udati míru přes prsa a záda
(můžeme poslat vzoreček)

ⁱ **Secesní šperk**, Pijoan, José: *Dějiny umění, díl 9.*, Praha: Odeon 1983, s.91

^j **Souboj v šermu, 1902**, Uchalová, Eva: *Česká móda 1870–1918 (Od valčíku po tango)*, Praha: Olympia 1997, s.14

^k Karikatura „husí hrudi“ z roku 1902, Kybalová, Ludmila: *Das grosse Bilderlexikon der Mode*, Praha: Artia 1966, s.314

^l Šaty z počátku 20.století, Kybalová, Ludmila: *Das grosse Bilderlexikon der Mode*, Praha: Artia 1966, s.315

^m **Vycházkové šaty z počátku 20. století**, Uchalová, Eva: *Česká móda 1870–1918* (Od valčíku po tango), Praha: Olympia 1997, s.79

ⁿ Nová fasona podle Poireta, 1911, Uchalová, Eva: Česká móda 1870–1918 (Od valčíku po tango), Praha: Olympia 1997, s.84

Šněrovačky
přesně dle francouz. jarní módy 1911.
Fasona Poiret.

Továrna na šněrovačky

Federer & Piesen

V PRAZE VII.
V drobném Na Příkopě 14, Celetná ulice 17.

Šněrovačky dle míry během jednoho dne.
Zaím. šněrovaček F. P. a dostání skory v každém lepš. době, občasě.

Vývoz do celého světa!

^o Šaty pro ošetrovatelky z roku 1914, Uchalová, Eva: Česká móda 1870–1918 (Od valčíku po tango), Praha: Olympia 1997, s.84

Oběky pro ošetrovatelky nemocných mohou býti při vši jednoduchosti též vkusné.

Oběky pro ošetrovatelky nemocných musel býti zhotovány z látek, které se dají snadno vyprat. Nesmí býti těžké, rukávy musí býti tak volné, aby při pohybu nevařily a srozumě se tak, aby se lehce vyčistily. Nevělné úzkých, skládaných záhybů, neboť jsou první část rýchlou, určila stříhanou. Ostatní díly jsou puse sešity a křivky plácn. Jak na pohodu se často vidí, sblíží se spehorovat křiv na ramennu. První část rýchlou se skládá v určité s malými spojnami, které se soustí do kamů, její se zapne na knoflíky na

1. Úhledná šatstva se širokým náhradkem a širokým náhradkem pro ošetrovatelky nemocných.

2. Široká šatstva se širokým náhradkem a širokým náhradkem pro ošetrovatelky nemocných.

3. Prošívaný prsí šleš a široký náhradky a široký náhradky pro ošetrovatelky nemocných.

4. Zdobitý šleš a široký náhradky a široký náhradky pro ošetrovatelky nemocných.

5. Široká šatstva se širokým náhradkem a širokým náhradkem pro ošetrovatelky nemocných.

Nové Pařížské Mody,
říjen 1914, s. 3.

^p **Smuteční šaty z roku 1914**, Uchalová, Eva: *Česká móda 1870–1918 (Od valčíku po tango)*, Praha: Olympia 1997, s.84

^q **Dámské šaty z roku 1918**, Uchalová, Eva: *Česká móda 1870–1918 (Od valčíku po tango)*, Praha: Olympia 1997, s.108

^r **Plavky z 20.let**, Kybalová, Ludmila: *Das grosse Bilderlexikon der Mode*, Praha: Artia 1966, s.495

^s **Šaty nesoucí prvky vojenské uniformy, 1915**, Uchalová, Eva: *Česká móda 1870–1918 (Od valčíku po tango)*, Praha: Olympia 1997, s.101

^t „Bubikopf“, 1926, Kybalová, Ludmila: *Das grosse Bilderlexikon der Mode*, Praha: Artia 1966, s.356

^u Reklama slibující plnější tvary v roce 1914, Uchalová, Eva: *Česká móda 1870–1918 (Od valčíku po tango)*, Praha: Olympia 1997, s 84

Bujná ňadra
ve dvou měsících použití
třím „Pilules Orientales“
(pilulek východních), jediných které napomáhají vývoji, tuhosti a obnově poprsí a propůjčují i prsům vdaných dam graciosní plnosti, beze všeho ohrožování zdraví. Zaručene bez příměsí otrušivých. Největšími lékaři uznány. Naprostá diskretnost. Krabička s návodem K 6.45 franko. J. Ratié, lékárník v Paříži. Sklady: Budapešť, J. V. Török, 12 Kiraly utza; Vídeň, R. Pserhofer, Singerstrasse 15.

^v **Automobilová závodnice v roce 1933**, Uchalová, Eva: *Česká móda 1918–1939 (Elegance první republiky)*, Praha: Olympia 1997, s.14

^w **Šaty z počátku 30. let**, Uchalová, Eva: *Česká móda 1918–1939 (Elegance první republiky)*, Praha: Olympia 1997, s.26

^x Ukázka hladké siluety šatů z 30. let, Kybalová, Ludmila: *Das grosse Bilderlexikon der Mode*, Praha: Artia 1966, s.320

^y **Adina Madlová v modelu Hany Podolské**, Uchalová, Eva: *Česká móda 1918–1939* (*Elegance první republiky*), Praha: Olympia 1997, s. 14

^z **Dámské módní listy 1907**, Uchalová, Eva: *Česká móda 1870–1918 (Od valčíku po tango)*, Praha: Olympia 1997, s.35

^{aa} **Reklama ve stylu art deco z roku 1930**, Uchalová, Eva: *Česká móda 1918–1939 (elegance první republiky)*, Praha: Olympia 1997, s.38

